

~ ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА
ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА ~

УДК 330.1

DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-1-2-314-315-7-16>

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЗАСОБАМИ
ОСВІТИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ
ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ІНДУСТРІЇ 4.0

Зачосова Н. В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та державної служби, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
e-mail: natazachosova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8469-3681

Анотація. Мета дослідження – визначити можливі та перспективні напрями розвитку людського капіталу засобами освіти для формування інтелектуального потенціалу післявоєнного відновлення економіки в умовах цифровізації і Індустрії 4.0. Методика дослідження: використано методи контент-аналізу, систематизації та узагальнення, а також візуалізації для структурування та узагальнення розроблених пропозицій. Узагальнено інновації у царині освітніх інструментів та алгоритмів надання та отримання освітніх послуг, які активно впроваджуються в Україні у воєнний час. Визначено проблемні аспекти отримання якісних освітніх послуг з позиції здобувачів освіти різних рівнів та їх надання з позиції освітньо-наукових працівників. Запропоновано послідовні кроки у напрямі трансформації української освіти для задоволення потреби розвитку людського капіталу та для формування інтелектуального потенціалу післявоєнного відновлення економіки в умовах цифровізації і Індустрії 4.0. Практична значущість результатів дослідження полягає у можливості їх використання органами державної влади з метою розробки стратегій розвитку вітчизняної освіти у воєнний та післявоєнний періоди, закладами освіти для модернізації навчального процесу та підвищення рівня власної конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Ключові слова: людський капітал, освіта, відновлення економіки, війна, якість освіти, інформаційний пул, інтелектуальний потенціал, цифровізація, Індустрія 4.0.

DIRECTIONS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT THROUGH
EDUCATION FOR THE FORMATION OF INTELLECTUAL POTENTIAL
FOR THE POST-WAR ECONOMY RECOVERY IN THE CONDITIONS OF
DIGITALIZATION AND INDUSTRY 4.0

Zachosova Nataliia, Doctor of Economics, Professor of the Department of Management and Public Service, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
e-mail: natazachosova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8469-3681

Abstract. The purpose of the study is to determine the possible and promising directions for the development of human capital by means of education for the formation of the intellectual potential of the post-war recovery of the economy in the conditions of digitalization and Industry 4.0. Research methodology: methods of content analysis, systematization and generalization, as well as visualization were used to structure and generalize the developed proposals. The results. Innovations in the field of educational tools and algorithms for providing and receiving educational services, which are actively implemented in Ukraine during wartime, are summarized. The Roadmap for the development of human capital by means of education has been created. The theory of information overload of consumers of educational products and services is formulated and its likely influence on the development of human potential is predicted. Problematic aspects of obtaining high-quality educational services from the position of education seekers of various levels and their provision from the position of educational and scientific workers have been identified. Consecutive steps in the direction of the transformation of Ukrainian education are proposed to meet the need for human capital development by means of education for the formation of the intellectual potential of the post-war recovery of the economy in the conditions of digitalization and Industry 4.0. The positive consequences and results of the transformation of approaches to the provision of educational services for the development of human capital and increasing the intellectual potential of the personnel resource of Ukrainian companies are predicted. The practical significance of the research results lies in the possibility of their use by state authorities for the purpose of work out the strategies for the development of national education in the war and post-war periods, by institutions of education to modernize the educational process and increase the level of their own competitiveness in the market of educational services, the demand for which is influenced by trends Industry 4.0 and features of the functioning of the

digital economy.

Key words: *human capital, education, economic recovery, war, quality of education, information pool, intellectual potential, digitalization, Industry 4.0.*

JEL Classification: J100, I200, O100.

Постановка проблеми. Український бізнес відчуває дефіцит людського ресурсу, що дедалі більше посилюється від початку повномасштабної війни та інтенсифікується зі зростанням її тривалості.

І хоча експерти прогнозують повернення частини вимушених мігрантів і біженців в Україну після завершення активної фази бойових дій, час у цьому питанні відіграє важливу роль, і зараз працює не на користь збереження та розвитку інтелектуально-кадрового потенціалу вітчизняної економіки. Загострюються гендерні аспекти наповнення ринку праці, актуалізується питання ейджизму під час пошуку та найму працівників на довгострокову перспективу. Ускладнює роботу рекрутерів та співробітників кадрових служб і неможливість реалістичного прогнозування потреби у персоналі у кількісному та якісному вимірі через ризики війни та необхідність постійної гнучкої трансформації власних бізнес-стратегій у відповідності до реалій зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування, тенденцій Індустрії 4.0, цифровізації тощо.

В умовах неможливості кількісного наповнення ринку праці висококваліфікованими кадрами по причині їх відсутності, суб'єктам господарської діяльності залишається займатися питаннями навчання та розвитку власного персоналу. Заклади освіти, усвідомлюючи це, мають відгукнутись на таку потребу та взяти активну участь у вирішенні проблеми розвитку людського капіталу із використанням наявного у них традиційного та запозиченого у світовому освітньому просторі інноваційного інструментарію. Оскільки завдання післявоєнного відновлення економіки України, на жаль, наразі ставиться перед суспільством лише у теоретичній площині, заклади освіти мають час для ефективного застосування існуючих у них можливостей і ресурсів для підготовки фахівців, які володітимуть знаннями, навиками та компетенціями для виконання завдання економічної стабілізації та розвитку України у післявоєнний час.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти розвитку людського капіталу останніми роками перебувають у фокусі наукового пошуку багатьох українських вчених. Наприклад, О. А. Шаранко вивчає вплив людського капіталу на економічне зростання та розвиток підприємств [1], що підтверджує важливість якісного кадрового забезпечення відновлювальних процесів в економіці України у післявоєнний період.

О. Г. Головніна, О. Л. Гальцова, Т. В. Сьомкіна та С. С. Слава систематизують основи такого управління структурою людського капіталу, що має на меті позитивний його розвиток, оптимізацію ефекту і структури суспільних благ, а також пропонують механізм функціонування людського капіталу в економічній системі [2]. К. Б. Волощук та Ю. О. Волощук вивчають особливості формування, оцінки та розширення можливостей зростання рівня людського розвитку [3]. В. І. Приймак, С. М. Вишнеvsька та А. І. Трач досліджують інтенсивність розвитку людського капіталу в регіонах України [4]. О. А. Сидоров визначає особливості людського капіталу в сучасних умовах розвитку України [5]. О. Стрижак виявляє особливості взаємозв'язку рівня розвитку людського капіталу й цифрових технологій у контексті формування суспільства 5.0. [6]. В. В. Близнюк та Л. Д. Яценко шукають можливості підвищення трудової мобільності як фактора розвитку людського капіталу [7]. А. В. Мойсіяха пропонує напрями державного управління розвитком людського капіталу у поствоєнний період [8]. Актуальність використання засобів освіти для задоволення потреби економіки у якісному кадровому ресурсі, який формується у результаті розвитку людського капіталу, також знаходить відображення у дослідженнях сучасних науковців. Так, Р. А. Звоновський приділяє увагу розробці процесу формування людського капіталу через розвиток дуальної системи навчання [9]; О. А. Краско та А. С. Близнюк визначають перспективи розвитку професійної (професійно-технічної) освіти в Україні як складової формування людського капіталу [10]; В. Антонюк досліджує можливості інтеграції вищої освіти України в європейський освітній простір для розвитку людського капіталу [11]. Зарубіжний досвід у царині розвитку людського ресурсу аналізує М. Сова, яка вивчає можливості білінгвальної освіти як стратегічного напрямку розвитку людських ресурсів Китаю [12]; а також Л. Т. Швидун, яка розглядає перспективи та ризики освітньої мобільності у контексті розвитку людської цивілізації [13].

Відокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок фахівців у цьому напрямку, залишаються невіршеними питання щодо розвитку людського капіталу саме для післявоєнного відновлення економіки в умовах цифровізації.

Мета дослідження. Мета дослідження – визначити можливі та перспективні напрями розвитку людського капіталу засобами освіти для формування інтелектуального потенціалу післявоєнного відновлення економіки в умовах цифровізації та Індустрії 4.0.

Основний матеріал. Аналітики стверджують, що «аби досягти щорічного зростання ВВП на 7% до 2032 року Україні не вистачатиме близько 4,5 мільйонів осіб додаткової робочої сили» [14]. Відбудова економіки України проходитиме в умовах цифровізації та поширення тенденцій Індустрії 4.0, що має бути враховано при формуванні освітніх програм, навчальних планів, змістового наповнення фахових дисциплін і при підготовці освітнього контенту для навчальних цілей.

Цікавим у контексті цього дослідження вважаємо поняття людського капіталу для відновлення, що визначається як «знання, навички та здоров'я людей, які вони набули протягом життя, а також внутрішнє бажання та мотивація допомагати відновлювати та відбудувати Україну» [15]. Під час його оцінювання враховується такий індикатор, як «націленість на саморозвиток», драйвером якого є бажання та наміри здобувати якісну освіту як у формальній, так і у неформальній та інформальній формах. Директорка Інституту демографії та соціальних досліджень ім. Птухи Елла Лібанова вважає, що «висока налаштованість на здобуття освіти – це один з інструментів накопичення людського капіталу» [14].

Отже, у суспільстві має підтримуватись та поширюватись ідея необхідності здобуття якісної освіти, а також постійного саморозвитку та самовдосконалення. Мають звучати певні наративи, зокрема щодо необхідності освіти для досягнення стану власної економічної безпеки, її важливості для виживання – як фізичного, так і економічного, у нестабільному та загрозовому світі. Освіта має перестати асоціюватись виключно з установою, яка надає освітні послуги. У воєнний час акценти мають бути зроблені на здатність до самонавчання, самостійної роботи з інформацією у цифровому просторі, що відбувається дистанційно, з безпечних місць або навіть з інших країн. Але завдання закладу освіти – це сформувати у людини здатність до навчання, «навчити вчитися», фокусуватися на освітньому процесі навіть в умовах постійного стресу, відшукувати час і можливості для навчання, а також мотивацію до розвитку власних навиків і талантів.

Нині спостерігаються такі інновації у царині освітніх інструментів та алгоритмів надання та отримання освітніх послуг:

- збільшення кількості освітніх, освітньо-практичних і освітньо-наукових програм;
- цифровізація навчального процесу як можливість дистанційного навчання та очно-дистанційного (змішаного) навчання;
- збільшення кількості онлайн-курсів на цифрових освітніх платформах;
- започаткування грантових програм, надання можливості отримання безкоштовної освіти через використання ваучерів;
- можливість обрання дисциплін для вивчення з широкого переліку курсів із різних предметних областей;
- гнучкий підхід до організації освітнього процесу – поєднання дистанційної та офлайн форм навчання, забезпечення можливості виконання ряду завдань у зручний час, презентації отриманих результатів дистанційно, із використанням цифрових технологій;
- збільшення кількості каналів прямої комунікації між здобувачем освіти та її провайдером або представником провайдера – викладачем, куратором, тьютором тощо;
- можливість сформувати набір дисциплін для вивчення (індивідуальну освітню траєкторію) у відповідності до персональних потреб.

Під час визначення Індексу людського розвитку у 2021 році – останній рік без повномасштабної війни в Україні, його показник був 0,773 з 1,0, що характеризувалось, як високе значення, однак, у порівнянні з країнами Європи (Швейцарія – 0,962; Ісландія – 0,959, Данія – 0,948, Швеція – 0,947, Ірландія – 0,945, Німеччина – 0,942, Нідерланди – 0,942) [16] – не витримувало об'єктивної критики. За показником Індексу розвитку освіти Україна займає 46 місце зі 177 країн (станом на 2022 рік), водночас залишаючись позаду решти європейських держав [17]. Однак слід врахувати, що значення цього показника вимірюється кількістю років, які діти та дорослі проводять у школі, тобто ефективно виміряти саме якість освіти у національному контексті за допомогою нього неможливо. Більш предметну

оцінку у цій площині дає Індекс людського капіталу, який враховує очікувану кількість років навчання у школі до досягнення 18 років та якість освіти, що визначається тестуванням досягнень учнів [18].

Нині поширеною є думка про те, що якість освіти в Україні та в усьому світі знижується. Замість використання цифрових технологій та штучного інтелекту для розширення власних освітніх можливостей молоді люди застосовують їх для порушення норм академічної доброчесності при виконанні завдань або під час демонстрації набутих знань і вмінь на іспитах або заліках. Якість освіти в Україні визначається рівнем опанування її здобувачами набору компетенцій, які необхідні їм для виконання професійних функцій та завдань, що передбачає той чи інший вид діяльності. Крім того, це здатність розвивати, примножувати освоєні навички у майбутньому, здобувати нові знання самостійно або із застосуванням нового набору інструментів освіти. При використанні процесного підходу якість освіти слід визначити як такі організацію процесу надання/отримання освітніх послуг та управління ним, що дозволяють задовольнити інтереси усіх категорій стейкхолдерів щодо змістовності та послідовності отримання професійних знань, вмінь і навичок, які характеризують особистість фахівця, готового до самостійної роботи за обраною спеціальністю, здатного до розвитку та саморозвитку, мультиплікації власного потенціалу. Запропоноване визначення підходить до використання у царині вищої та фахової передвищої освіти, де саме і відбувається нарощення кадрового потенціалу для потреб відновлення та зростання економіки країни.

Рисунок 1 демонструє дорожню карту розвитку людського капіталу засобами освіти.

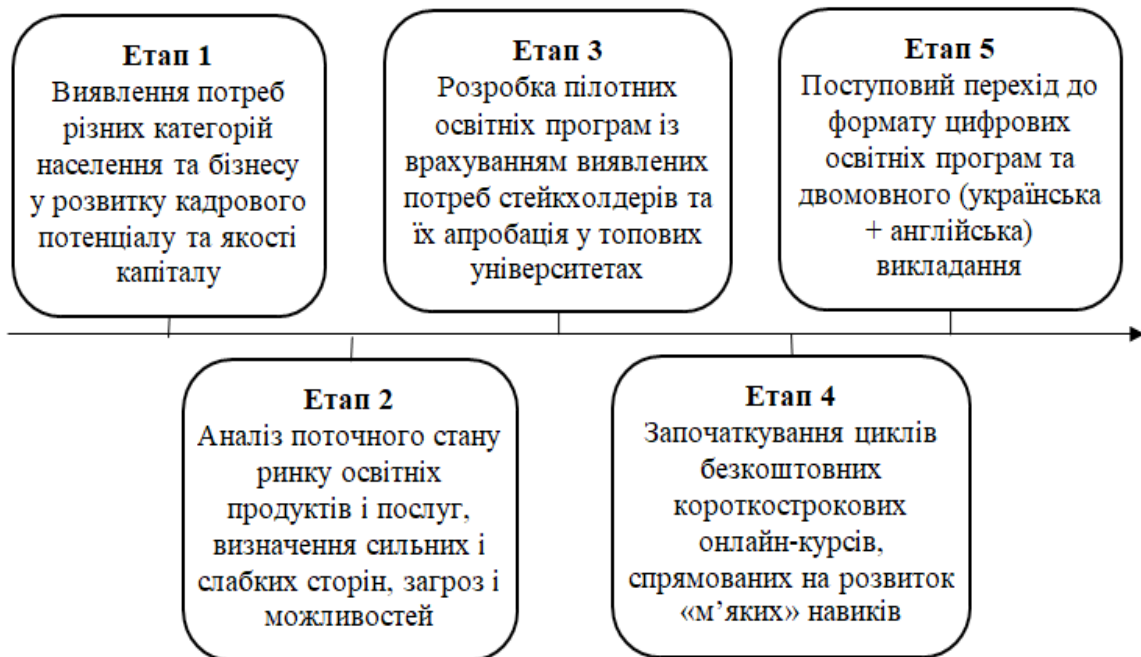

Рис. 1. Дорожня карта розвитку людського капіталу засобами освіти

Джерело: складено автором

Здобувачі освіти різних рівнів наголошують на таких проблемних аспектах отримання якісних освітніх послуг:

- відсутність прямого контакту з викладачем, пріоритет групової роботи над індивідуальним підходом до здобувачів освіти, їх персональних освітніх потреб;

- високі вимоги до цифрової грамотності та знання іноземної мови (переважно англійської) для результативного навчання (ця проблема характерна для здобувачів освіти старшого віку, проте слідування концепції навчання впродовж життя (long life learning), що набуває все більшої популярності у світі, вимагає забезпечення рівних можливостей доступу до якісних освітніх послуг усіх людей, незалежно від віку та статті, але старше покоління не навмисно, але все ж таки дискримінується вимогами до володіння іноземною мовою та вмінням працювати у цифровому освітньому просторі уже на етапі вступу до закладу вищої

освіти (прикладом може бути випробування з іноземної мови при вступі до магістратури та аспірантури, та інші випробування у формі тестів із використанням комп'ютерної техніки, персональних гаджетів тощо);

- нерівномірний розподіл аудиторного навантаження за днями щотижневого розкладу;
- неорганізованість практичної складової процесу навчання;
- поверхове застосування інтерактивних технік навчання та сучасних технологій в освітньому процесі;
- невідповідність матеріалів, які вивчаються та пропонуються до ознайомлення, програмним результатам навчання, що анонсуються у межах опанування тієї чи іншої дисципліни;
- низький рівень матеріального забезпечення та обладнання навчальних аудиторій;
- інформаційне перевантаження, надмірна кількість завдань і самостійної роботи.

Щодо останньої зазначеної позиції, то певні базові моменти теорії інформаційного перевантаження та її вплив на розвиток людського потенціалу представлено на рис.2.

Негативними наслідками інформаційного перевантаження у процесі здобуття освіти можуть стати: фізична та ментальна перевтома, втрата бажання та мотивації до подальшого навчання, розчарування у системі формальної освіти, сумніви у її якості та актуальності, роздратування від постійної необхідності перегляду, прочитання, вивчення матеріалу, який часто дублюється і не має жодної практичної цінності чи сенсу. Характеристикою професіоналізму сучасного педагога є якраз здатність сформулювати для здобувача освіти такий інформаційний пул, такий набір лінків до цифрових інформаційних ресурсів, скориставшись якими у будь-який момент часу – під час навчання або при виконанні професійних завдань, у процесі самоосвіти або саморозвитку поза навчальним процесом – людина зможе швидко задовольнити свій «інформаційний голод» та вдовольнити інформаційну потребу, здобувши відповіді на запитання, які виникли у неї в тій чи іншій галузі знань.

Рис. 2. Теорія інформаційного перевантаження в епоху цифрової економіки та її вплив на мотивацію людини до розвитку

Джерело: складено автором

Необхідними кроками у напрямі трансформації української освіти для задоволення потреби розвитку людського капіталу та формування інтелектуального потенціалу післявоєнного відновлення економіки в умовах цифровізації та Індустрії 4.0 мають стати:

- відмова від класичних лекцій, практикумів, семінарських занять на користь групових обговорень, аналізу та критичного оцінювання інформації щодо того чи іншого питання, передбаченого програмою дисципліни; роль викладача при такому підході полягає у ознайомленні здобувачів освіти з тематикою та проблематикою дисципліни, у наданні переліку джерел і ресурсів, де можна знайти інформацію, що стосується змісту курсу, поясненні завдань, які мають бути вирішені, налагоджені комунікацій у групі здобувачів, які вивчають дисципліну та у модеруванні обговорення прочитаного з основних і додаткових джерел матеріалу і результатів, отриманих у процесі вирішення завдань аналітичного, експериментального, прикладного характеру;
- розробка авторського україномовного та англійськомовного відео контенту за тематикою дисциплін, на яких побудовано концепцію про унікальність тієї чи іншої освітньої програми (пропонуються 7-8 хвилинні ролики, які міститимуть основну інформацію з кожної теми дисципліни);
- розвиток молодих талантів шляхом формування унікальних індивідуальних освітніх траєкторій з гнучким розкладом та поєднанням систем онлайн та офлайн навчання;
- «укрупнення дисциплін» та побудова освітніх програм навколо трьох-чотирьох базових курсів по 9-12 кредитів на рік (це загально прийнята світова практика, і аналіз освітніх програм відомих європейських та американських університетів свідчить про невелику кількість обов'язкових навчальних дисциплін, опанування яких дозволяє здобути базові фахові компетенції; додаткові навички, у залежності від конкретних інтересів і потреб, здобувачі освіти отримують шляхом обрання дисциплін, на кожен з яких варто відводити мінімум кредитів для того, щоб можна було обрати більшу їх кількість та сформувати персоналізовану освітню траєкторію);
- постановка індивідуальних завдань перед здобувачами освіти, виконання яких має відбуватися за формулою: критика відомого – конкретизація проблем – аналіз інформації – пошук рішення – надання пропозицій – презентація результатів; такий підхід дозволить розвинути і професійні, і соціальні навички (для фокусування на останніх доцільно заохочувати командну роботу над завданням та встановлювати чіткі дедлайни);
- збільшення обсягу самостійної роботи, порівнюючи з аудиторними годинами (з 2/3 для денної форми навчання до 3/4 від загального обсягу годин, які відводяться на вивчення дисципліни);
- започаткування індивідуального консультування кожного здобувача освіти з персональним освітнім ментором, який призначається з моменту зарахування на навчання та має допомогти з орієнтацією в освітньому просторі та адаптацією в освітньому середовищі, надання порад з питань обрання дисциплін, тематики наукових досліджень, можливостей академічної мобільності тощо;
- започаткування практики обов'язкової внутрішньої мобільності здобувачів освіти (між ЗВО-партнерами, у межах України, тривалістю від двох тижнів до одного семестру) з метою активізації освітніх обмінів і запозичення кращих практик освітньої та наукової роботи зі здобувачами освіти різних рівнів;
- запровадження білінгвальної освіти, починаючи з першого курсу навчання, з обов'язковим викладом фахових дисциплін паралельно двома мовами професорсько-викладацьким складом випускових кафедр;
- проведення останнього року навчання (або семестру у випадку магістратури) у формі практики на підприємстві, в установі або організації; необхідну частину теоретичного навчання доцільно організувати у форматі онлайн і реалізувати у цифровому інформаційному просторі;
- додатково до документу про освіту започаткувати практику надання характеристики особи випускника із зазначенням його/її особистих якостей та їх оцінкою за бальною шкалою із зазначенням особи, яка надала таку характеристику від закладу освіти та її прямих контактів для зв'язку;
- оприлюднення рейтингу випускників на офіційних сайтах реалізаторів освітніх послуг із зазначенням у документі про освіту, на якому місці у рейтингу тих, хто навчався на курсі, опинився випускник (у форматі – 1-й з 20-ти, 2-й з 50-ти тощо);
- забезпечення можливості вивчення набору вибіркового дисциплін, що відповідає професійним потребам здобувача освіти, без завершення повної освітньої програми (наприклад, для осіб, які вже працюють та добре розуміють, яких навичок або знань їм бракує для кар'єрного зростання, підвищення продуктивності праці тощо); документом, що підтверджує отримані у процесі такого навчання загальні та фахові компетенції, може бути академічна довідка встановленої форми або сертифікат про проходження курсів із зазначенням кредитів, годин і результатів;
- використання штучного інтелекту для виконання рутинних операцій, передбачених освітнім процесом: при розробці методичного забезпечення дисципліни, створенні драфту силабусу або освітньої програми, формуванні базових переліків рекомендованої для

прочитання здобувачами освіти літератури тощо.

Втілення наданих пропозицій на прикладному рівні у вітчизняному освітньому просторі прогнозовано може мати такі позитивні наслідки та результати для розвитку людського капіталу та розширення меж інтелектуального потенціалу кадрового ресурсу вітчизняних компаній:

- досконале володіння цифровими пристроями для комунікативних потреб та для виконання професійних завдань;
- швидка адаптація до професійного середовища та здатність самостійно знаходити інформацію та здобувати компетенції без сторонньої допомоги;
- вміння налагоджувати комунікації – у робочому середовищі та у цифровому просторі;
- високий рівень володіння англійською мовою, розуміння культури та традицій європейських країн;
- відсутність страху перед інноваціями, розуміння їх важливості та невідворотності у контексті поширення Індустрії 4.0;
- відсутність опору змінам, здатність до пристосування до нових обставин і реалій зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування суб'єктів господарювання;
- готовність до навчання, отримання додаткової освіти як з власної волі, підсиленої жагою саморозвитку, так і з кар'єрних міркувань;
- вміння керувати власним часом і поєднувати професійне та особисте життя, досягаючи work-life балансу;
- вміння оптимізувати робочі процеси з метою економії витрат власних ресурсів і досягнення кращих та швидших результатів;
- здатність і готовність навчати інших членів команди, брати на себе ініціативу, виступати менторами та наставниками під час адаптації нових співробітників;
- вміння орієнтуватись у цифровому інформаційному просторі, шукати та знаходити інформацію, необхідну для виконання професійних завдань, розробки бізнес-ідей, започаткування проектів тощо.

Запропоновані заходи вимагають фінансування, джерела якого, на жаль, у воєнний час є обмеженими. Із зрозумілих причин, фінансування освіти зараз не у пріоритеті органів державної влади. Водночас висока якість кадрового ресурсу, що забезпечуватиме роботу підприємств, установ, організацій, які насамперед належать до об'єктів критичної інфраструктури, дозволить отримати такі важливі економічні ефекти:

- економія часу на пошук, навчання, адаптацію працівників;
- економія фінансових ресурсів компаній через відсутність необхідності залучення закордонних фахівців для роботи з інноваційним обладнанням у реаліях Індустрії 4.0;
- рекрутинг працівників, здатних оптимізувати бізнес-процеси та заощадити корпоративні ресурси компаній;
- залучення до штату компаній креативних, творчих співробітників, здатних виконувати кілька професійних функцій (економія витрат на оплату праці додаткових фахівців);
- підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних компаній за рахунок наявності у них інтелектуального капіталу, здатного продукувати нематеріальні активи і отримувати від них прибуток.

Формування інтелектуального потенціалу для післявоєнного відновлення економіки України в умовах великої втрати людського капіталу внаслідок війни є непростим завданням, що має вирішуватись на рівні державних структур. Якісна освіта є обов'язковим елементом для розвитку інтелектуального потенціалу людини як члена суспільства та працівника як елементу системи функціонування національної економіки. Обмеження фінансування освітньої сфери у довоєнний період створило передумови для погіршення якості освітніх продуктів і послуг, а переорієнтація державного бюджету нині на воєнні потреби схиляє до думки про необхідність трансформації існуючих механізмів реалізації освітніх послуг без значних матеріальних і фінансових витрат. Отже, перед вітчизняними закладами освіти нині постає завдання сформувати якісний кадровий ресурс для забезпечення потреби у персоналі економіки країни, що буде відновлюватись після війни, в умовах часових і ресурсних обмежень. Водночас у суспільстві має утверджуватись думка про важливу роль освіти у досягненні високого рівня власного добробуту кожної конкретної людини, в отриманні довгострокових гарантій персональної безпеки, у завданні відновлення економічної потужності рідної країни, що є обов'язком кожного громадянина та громадянки.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу зробити такі важливі висновки.

1. Воєнна та поствоєнна економіка держави потребує кадрового ресурсу, здатного швидко адаптуватись до нових умов функціонування господарських структур і забезпечити їх ефективну роботу, конкурентоспроможність та розвиток у стратегічній перспективі. Економіці України будуть потрібні кадри з високим рівнем продуктивності праці, здатністю до комунікації рідною та іноземною мовами, готовністю до постійного навчання та вдосконалення своїх професійних навиків в умовах трансформації бізнес-процесів під впливом циф-

ровізації та поширення тенденцій Індустрії 4.0. Високо цінуватиметься командна робота, емоційний інтелект, здатність до емпатії та підтримки колег. Велика кількість професійних і соціальних навиків формується у площині освітнього процесу. Тому у царині освіти можна знайти засоби формування та розвитку інтелектуального потенціалу людського капіталу.

2. Сучасний стан та напрями розвитку вітчизняної освіти свідчать про існування вад навчального процесу, що стають на заваді швидкій та якісній підготовці фахівців для задоволення потреби економіки у кадровому ресурсі. Зважаючи на обмеженість фінансової підтримки з боку держави освітньої сфери, слід очікувати посилення ідентифікованих негативних тенденцій у стратегічній перспективі. Однак деякі інструменти трансформації освітнього процесу, що були конкретизовані у межах цього дослідження, не потребують значних ресурсних витрат, проте їх реалізація може мати суттєвий позитивний ефект на розвиток інтелектуального потенціалу нації.

3. Для упорядкування перспективних напрямів розвитку людського капіталу засобами освіти для формування інтелектуального потенціалу післявоєнного відновлення економіки в умовах цифровізації та Індустрії 4.0 було запропоновано Дорожню карту реалізації цього процесу. Відтак, на першому етапі доцільно виявити потреби різних категорій населення та бізнесу у розвитку кадрового потенціалу та капіталу; на другому етапі належить провести аналіз поточного стану ринку освітніх продуктів і послуг та визначити сильні і слабкі сторони вітчизняного освітнього процесу, загрози й можливості, що супроводжують надання освітніх сервісів; на третьому етапі передбачається розробка пілотних освітніх програм із врахуванням виявлених потреб стейкхолдерів та їх апробація у топових університетах; на четвертому етапі пропонується започаткування циклів безкоштовних короткострокових онлайн-курсів, спрямованих на розвиток «м'яких» навиків і на фінальному, п'ятому етапі має бути здійснений поступовий перехід до формату цифрових освітніх програм та двомовного (українська + англійська мови) викладання у закладах освіти.

Подяки. Робота виконана завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2023 рік.

Список літератури

1. Шарасенко О. А. Вплив людського капіталу на економічне зростання та розвиток підприємств. Інтелект ХХІ. 2021. № 5. С. 85-89.
2. Головніна О. Г., Гальцова О. Л., Сьомкіна Т. В., Слава С. С. Деякі аспекти управління розвитком людського капіталу. Приазовський економічний вісник. 2023. Вип. 1. С. 22-31.
3. Волощук К. Б., Волощук Ю. О. Формування, оцінка і розширення можливостей зростання рівня людського розвитку. Підприємництво та інновації. 2021. Вип. 19. С. 46-54.
4. Приймак В. І., Вишневська С. М., Трач А. І. Інтенсивність розвитку людського капіталу в регіонах України. Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. 2022. № 1. С. 30-36.
5. Сидоров О. А. Особливості людського капіталу в сучасних умовах розвитку України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 2. С. 36-42.
6. Стрижак О. Особливості взаємозв'язку рівня розвитку людського капіталу й цифрових технологій у контексті формування суспільства 5.0. *Agricultural and resource economics: international scientific e-journal*. 2022. Vol. 8. № 3. С. 224-243.
7. Близнюк В. В., Яценко Л. Д. Підвищення трудової мобільності як фактор розвитку людського капіталу. Економіка України. 2023. № 2. С. 73-95.
8. Мойсіяха А. В. Державне управління розвитком людського капіталу в поствоєнний період. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Публічне управління та адміністрування. 2022. Т. 33(72). № 4. С. 52-57.
9. Звоновський Р. А. Розробка процесу формування людського капіталу через розвиток дуальної системи навчання. Бізнес Інформ. 2023. № 4. С. 160-167.
10. Краско О. А., Близнюк А. С. Перспективи розвитку професійної (професійно-технічної) освіти в Україні як складової формування людського капіталу. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 8. С. 213-220.
11. Антонюк В. Інтеграція вищої освіти України в європейський освітній простір для розвитку людського капіталу. Журнал європейської економіки. 2021. Т. 20. № 3. С. 573-595.
12. Сова М. Білінгвальна освіта як стратегічний напрям розвитку людських ресурсів

Китаю. Порівняльна професійна педагогіка. 2022. № 12(2). С. 91-99.

13. Швидун Л. Т. Освітня мобільність у контексті розвитку людської цивілізації: перспективи та ризики. Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. 2022. Вип. 1. С. 30-35.

14. Human Capital UA 2023: у Києві відбулося всеукраїнське обговорення розвитку людського капіталу. 2023. URL: <https://rubryka.com/2023/10/27/human-capital-ua-2023-u-kyuevi-vidbulosya-vseukrayinske-obgovorennya-rozvytku-lyudskogo-kapitalu/>. (дата звернення 20.12.2023).

15. Рішення для перемоги: дослідники визначили індекс людського капіталу для відновлення України. 2023. URL : <https://rubryka.com/2023/10/17/indeks-lyudskogo-kapitalu/>. (дата звернення 21.12.2023).

16. Human Development Index (HDI) by Country 2024. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/hdi-by-country>. (дата звернення 23.12.2023).

17. Education Rankings by Country. URL : <https://www.datapandas.org/ranking/education-rankings-by-country>. (дата звернення 23.12.2023).

18. 2020 HCI: Country Briefs and Data. URL : <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital#Index>. (дата звернення 22.12.2023).

References

1. Sharayenko, O. A. (2021). The influence of human capital on economic growth and development of enterprises. *Intelekt XXI*, 5, 85-89. [In Ukrainian].
2. Holovnina, O. H., Haltsova, O. L., Somkina, T. V., Slava, S. S. (2023). Some aspects of managing the development of human capital. *Pryazovskyy ekonomichnyy visnyk*, 1, 22-31. [In Ukrainian].
3. Voloshchuk, K. B., Voloshchuk, YU. O. (2021). Formation, assessment and expansion of opportunities for growth in the level of human development. *Pidpryyemnystvota innovatsiyi*, 19, 46-54. [In Ukrainian].
4. Pryymak, V. I., Vyshnevskaya, S. M., Trach, A. I. (2022). Intensity of human capital development in the regions of Ukraine. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnystvo*, 1, 30-36. [In Ukrainian].
5. Sydorov, O. A. (2022). Peculiarities of human capital in modern conditions of development of Ukraine. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 36-42. [In Ukrainian].
6. Stryzhak, O. (2022). Peculiarities of the relationship between the level of development of human capital and digital technologies in the context of the formation of society 5.0. *Agricultural and resource economics: International scientific e-journal*, 8/3, 224-243. [In Ukrainian].
7. Blyznyuk, V. V., Yatsenko, L. D. (2023). Increasing labor mobility as a factor in the development of human capital. *Ekonomika Ukrayiny*, 2, 73-95. [In Ukrainian].
8. Moysiukha, A. V. (2022). State management of the development of human capital in the post-war period. *Vcheni zapysky Tavriyskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya*, 33(72)/4, 52-57. [In Ukrainian].
9. Zvonovskyy, R. A. (2023). Development of the process of formation of human capital through the development of a dual education system. *Biznes Inform*, 4, 160-167. [In Ukrainian].
10. Krasko, O. A., Blyznyuk, A. S. (2023). Prospects for the development of professional (vocational and technical) education in Ukraine as a component of human capital formation. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, 8, 213-220. [In Ukrainian].
11. Antonyuk, V. (2021). Integration of higher education of Ukraine into the European educational space for the development of human capital. *Zhurnal yevropeyskoyi ekonomiky*, 20/3, 573-595. [In Ukrainian].
12. Sova, M. (2022). Bilingual education as a strategic direction for the development of human resources in China. *Porivnyalna profesiyna pedahohika*, 12(2), 91-99. [In Ukrainian].
13. Shvydun, L. T. (2022). Educational mobility in the context of the development of human civilization: prospects and risks. *Naukove piznannya: metodolohiya ta tekhnolohiya. Filosofiya*, 1, 30-35. [In Ukrainian].
14. Human Capital UA 2023: u Kyuevi vidbulosya vseukrayins'ke obhovorennya rozvytku lyudskoho kapltalu [Human Capital UA 2023: an all-Ukrainian discussion on the development of human capital took place in Kyiv]. 2023. Retrieved from <https://rubryka.com/2023/10/27/human-capital-ua-2023-u-kyuevi-vidbulosya-vseukrayinske-obgovorennya-rozvytku-lyudskogo-kapitalu/> (accessed December 20, 2023). [In Ukrainian].
15. Rishennya dlya peremohy: doslidnyky vyznachyly indeks lyudskoho kapitalu dlya

vidnovlennya Ukrainy [The solution for victory: researchers have determined the index of human capital for the recovery of Ukraine]. 2023. Retrieved from <https://rubryka.com/2023/10/17/indeks-lyudskogo-kapitalu/> (accessed December 21, 2023). [In Ukrainian].

16. Human Development Index (HDI) by Country 2024. Retrieved from <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/hdi-by-country> (accessed December 23, 2023).

17. Education Rankings by Country. Retrieved from <https://www.datapandas.org/ranking/education-rankings-by-country>. (accessed December 23, 2023).

18. 2020 HCI: Country Briefs and Data. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital#Index> (accessed December 22, 2023).

Стаття надійшла до редакції 20.01.2024

Прийнята до публікації 24.01.2024